

Başvuru: 15.06.2020

Kabul: 06.07.2020

Atıf: Esenyele, Zeynep Zafer. "Arnold Gehlen'de Kültürel Kriz ve Tarihin Sonu". *Temaşa Felsefe Dergisi* 13 (2020): 171-187

Arnold Gehlen'de Kültürel Kriz ve Tarihin Sonu

Zeynep Zafer Esenyele¹

ORCID: 0000 0002 8419 7335

Öz

Gehlen felsefi antropolojisinden hareketle geliştirdiği kültür ve kurumlar teorisinin ışığında insanlığın bir kriz dönemine girdiğini iddia eder. Gehlen'e göre ilkel dönemlerde insanın eksikliklerini gidermek, yükünü hafifletmek ve yaşamını devam ettirebilmek için doğal bir zorunlulukla oluşturduğu kültür ve kurumlar modern dönemle birlikte insan yaşamını yozlaştırmakta ve tehdit etmektedir. İnsanın eylemlerine sabit bir arka plan sağlama işlevine sahip olan ilkel kurumların modernizmin katı rasyonalitesinin bir getirisi olarak sosyal düzenin ve kültürün çöküşüne katkı yapmaya başladığını belirten Gehlen, bu çöküşün insan bilincinin kendisinde ölümcül değişikliklere neden olduğunu düşünür. Tüm bunlar ona göre insan dünyasının kesinliğini yitirerek kaypak bir belirsizliğe sürüklenmesine yol açmıştır. İlkel kültürler ile modern kültürler arasında bir karşılaştırma yapan Gehlen için buradan çıkan sonuç, endüstriyel yaşama uygun yaşadığı halde insanın bu varoluş biçimi ile kendi biyolojik yapısıyla daha fazla baş edemeyeceğidir. Gehlen, modern dönemin hızla kültürel bir krize, teknolojik bir egemenliğe ve bireysel varoluşun özerkliğinin yitirilmesine neden olduğunu düşünür. Bu çalışmanın amacı Gehlen'in kültür ve kurumlar hakkındaki görüşlerini ortaya koyarak, modernitenin yol açtığı sorunların tarihi nasıl sonuna getirdiğini tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Gehlen, Kültür, Kurum, Modernite, Teknik, Kriz

Cultural Crisis and the End of History in Arnold Gehlen's Thought

Abstract

Gehlen, in the light of his theory of culture and institutions which he developed on the basis of his philosophical anthropology, claims that humanity has entered into a crisis. According to Gehlen, culture and the institutions created by a natural necessity in order to compensate human deficiencies, to relieve their burden and to survive in the primitive ages, begin to corrupt and threaten human life in the modern period. Stating that primitive institutions that have the function of providing a constant background to human actions begin to contribute to the collapse of social order and culture as a result of the strict rationality of modernism, Gehlen thinks that this collapse caused fatal changes in human consciousness itself. According to him all these entirely lead to a loss of certainty in the human world and a drift into an unreliable ambiguity. For Gehlen, concluding from his comparison between primitive and modern cultures, even though living in accordance with the industrial life, humans cannot cope with this form of existence with their own biological structure anymore. Gehlen thinks that the modern era rapidly caused a cultural crisis, technological domination, and the loss of autonomy of individual existence. The purpose of this study is to reveal Gehlen's views on culture and institutions and to discuss how the problems caused by modernity brought history to an end.

Keywords: Gehlen, Culture, Institution, Modernity, Technic, Crisis

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. zeynepzr@gmail.com

Giriş

Düzen ve istikrar üzerine yaptığı vurgu, modern kültüre karşı eleştirel tavrı ve hayatının bir döneminde Nazi partisiyle olan ilişkisi nedeniyle muhafazakâr yanları bulunan Arnold Gehlen, kültürel bir varlık olarak insanın ancak kurumlar aracılığıyla hayatta kaldığını iddia eder. Kültür, insanın mevcut gerçekliği planlı bir şekilde değiştirerek yeniden yaratmasıdır ve doğal yapısı gereği aciz bir varlık olan insan dünyayı kurumlarla yaşanılır hale getirir. Bu şekilde insan, çevresine bağımlı olmaktan kurtulup kendi dünyasını kurabilmektedir. İnsanın her türlü yaşamsal faaliyeti kültür içinde gerçekleşir zira kurumların yapısı bozulmaya başladığında-ya kültürel bir yozlaşmanın yaşanması kaçınılmazdır. Bu bağlamda kurumlar teorisi, beraberinde Gehlen'in topluma ve modern kurumlara dair eleştirilerini getirir.

Gehlen, modern kurumların ilkel dönemlerde var olan doğal kurumlardan farklılaştığını belirterek, insani değerlerin çöküşünden uygarlaşmayı sorumlu tutmuştur. Modernite tarafından insanın koşullarında gerçekleştirilen temel dönüşüme ilişkin çarpıcı bir kavrayış sunan Gehlen'in çağına ilişkin analizi oldukça pesimisttir. Ona göre içinde yaşadığı çağ kurumların bozulduğu, bireysel ve toplumsal bilincin anarşik bir rasyonelleştirmeye doğru değiştiği bir çağdır. Bu değişim, organik tarım kültürünün endüstriyel topluma teslim olduğu tarihsel arka planda meydana gelmiştir. Kültürel kırılma, sosyal organizmaları öznellik ve makineleşmeyle dolu parazit kolonilerine dönüştürmüş, sanatta ve bilimde soyut ve matematiksel metoda ve deneysel düşünmeye geçilmiştir. Oysa ona göre yaşam standartlarının yükselmesi ilerlemeyi temsil etmekten çok, sınırsız tatminler için yeni istekler yaratmaktan öteye geçememiştir. Bu değişimler, insanın doğasından gelen etik yükümlülüklerden uzaklaşılmasına neden olarak, tinsel alanı politikleştirmiş ve politik alanı da dinsel *çehresinden* yoksun bırakmıştır. Ulus-devletin düşüşü ve uluslar-üstü devletin örgütlenme ve barışına yönelik yaklaşım, ona göre geride bireysel özgürlüğün tamamen kaybolmasına neden olabilecek çözülmemiş birçok çelişkiyi miras bırakacaktır. Gehlen'e göre, *böyle bir dünyada filozofların görevi, gerilemeye işaret etmek ve devlet kurumlarında, kilisede, hukukta ifade edilen ulusal mirasın meşru öğelerini vurgulamaktır*. Çağdaş toplum her ne kadar bu miraslara yabancılaşmış olsa da, bunlar tek başına toplumun meşru gerçekliğini temsil ederler. Gerçeklik, o halde geçmişin ilkel formlarında aranmalıdır.² Bu anlamda Gehlen insan doğasının ortaya koyduğu antropolojik çıkarımlarından hareketle insanın kültürel bir varlık olduğu olgusunu merkeze alır. Böylece insanın hayatta kalmak için kurumları yaratmak zorunda olduğu iddiasını geliştirirken, aynı zamanda ilkel kurumlar ile modern kurumlar arasındaki gerilimi de eleştirel bir perspektiften ortaya koyar. Gehlen bu gerilimin neden olduğu kültürel krizin çözümünü yine insanın kültürel bir varlık olduğu olgusunda ve bunun sadece ilkel kurumların yapısına geri dönülerek ortaya konulabileceği fikrinde bulur.

² H. O. Pappé, "Gehlen, Arnold", in *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, Vol. 3-4 (New York: Macmillan Publishing Co., Inc & the Free Press, 1967), 275.

1. Antrobiyolojik Bir Kavram Olarak Kültür Anlayışından Kurumlar Teorisine

Gehlen, insanın kültür yaratan bir varlık olduğu olgusunu hem onun “fiziksel doğasından”³ hem “dünyaya açık”⁴ bir varlık oluşundan hareketle açıklar. Bu nedenle Gehlen kültürün⁵ “antrobiyolojik” bir kavram olduğunu ifade eder.⁶ İnsan ateş, alet ve silah olmadan hiçbir doğal çevrede yaşayamadığı için doğayla değil de, kültürle ilişkisinde incelenmelidir. Kültür, çevrenin zekâ ile değiştirilmiş “ikinci doğadır.” İnsanın hayvanlar gibi yaşamını garanti altına alacak içgüdüleri ve özelleşmiş organları olmadığından hayatta kalmak için adet ve gelenek üretmekten başka çaresi yoktur. Bu nedenle insan, türler arasında çevresine uyum sağlayamayan, henüz tamamlanmamış olan ve özsel olarak belirlenmemiş bir doğaya sahip olan yegâne varlıktır. Kendi dışından gelen etkilere karşı hayvanlardan farklı bir biçimde duyarlı olan insan “dünyaya açıktır.”⁷ Çevre, belli bir organizmaya, kendine özgü organizasyonu sayesinde hayatta kalma şansı veren çevresel koşulların toplamıdır. Zira insan için ona önceden verilmiş doğal koşullar yoktur. İnsan, hayvanlar gibi zorlu dışsal koşullarla başa çıkabilecek bir fiziksel donanıma sahip olmadığı için doğası gereği çevresine uyum sağlayamaz. Oysa hayvanın çevresinde hayatta kalması için adapte olacağı koşullar ona önceden verilmiştir. “İnsan belirli, tayin edilebilir dışsal koşullara organik ya da içgüdüsel bir adaptasyon durumu içinde yaşamaz.”⁸ Bu bağlam-

³ Gehlen hayvan dünyası ile insan dünyasını karşılaştırdığında insanın, bir eksiklikler varlığı olduğu sonucuna ulaşır. İnsanın hayvanlarda olduğu gibi kendisini savunacak doğal organları yoktur, düşmanından koşarak kurtulan hayvanlar kadar çevik olmadığı gibi onu soğuktan koruyacak bir tüy örtüsüne de sahip değildir, keskin dişleri ve pençeleri de bulunmayan insanın duyuları hayvanlar kadar keskin olmamakla birlikte, içgüdüleri de son derece zayıftır. Bkz; Arnold Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, trans. Clare McMillan&Karl Pillemer (New York: Columbia University Press, 1988), 36. Hayvanın türdeşlerine, düşmanlarına, besin ve avına, yavrularına karşı davranışı içgüdüleriyle belirlenmiştir. İçgüdüler doğuştandır bu nedenle zekâ ile öğrenilmiş davranıştan farklıdır. Bkz; Arnold Gehlen, *İnsan* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1954), 22-3. Tüm bunlar insanın bir “organ ikelliği” olduğunu gösterir. Bkz; Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 36. İnsan özelleşmemiş, gecikmiş, fetal kalmış bir yaratık olarak tarif edilebilir. Zira insan, bu eksikliklerini zekâyâ sahip olan ve zekâyâ dayanarak eylemde bulunan bir varlık olmasıyla giderir. Bundan dolayı da insan istediği herhangi bir çevrede yaşayabilir, çünkü zekâsı ile bu çevreyi kendi ihtiyaçlarına uygun olabilecek şekilde değiştirebilir (Gehlen, *İnsan*, 14). Eksikliklerini zekasıyla gideren insan, tam da bu sebeple bütün yeryüzüne yayılmıştır ve taş devrinde bile her kıtada oturmuştur. Buna karşılık bütün hayvan türleri, coğrafya bakımından sadece yaşayabildikleri belli bir bölge içinde kapalı kalmışlardır. Çünkü onları belirli bir çevreyle sınırlayan özelleşmiş organları vardır (Gehlen, *İnsan*, 7). Oysa insan, çevre şartlarını değiştirip, çevresini kendi isteği doğrultusunda yeniden şekillendirebilir (Gehlen, *İnsan*, 8). İnsan zekidir, çevresine uyum sağlamasına yarayan özelleşmiş organları olmadığı gibi doğuştan gelen davranış biçimlerine de sahip olmadığı için dünyayı teknik yardımı ile değiştirir ve kültürü kurar, aksi takdirde hayatta kalması mümkün olamazdı (Gehlen, *İnsan*, 41).

⁴ Gehlen'in, Max Scheler'den aldığı bir kavram olan “dünyaya açıklık”, insan varlığının tamamlanmamışlığını ve üretici yanını vurgular. Aslında tam da bundan ötürü insan varlığı yeni tehlikelere açıktır. Uyarıcı akışı içinde insan, öngörülemez yapılarla dolu bir sürprizler alanını deneyimler ve tüm bunlar içinde kendisine bir *rahatlama* alanı bulmak zorundadır. Bu nedenle de doğayı dönüştürerek insan varlıkları kendilerine “ikinci bir Doğa” yaratmak durumunda kalırlar. Yaratılan bu yeni insan doğası kültürdür. Bu da insanı eylemde bulunmaya mahkum olan bir varlık olarak görmek anlamına gelir. Hayatta kalmak için insan, doğayı değiştirmek durumundadır. İnsan tam da düzen ve istikrar sağlamak için eylemek, kurumsal sınırlar ve toplumu düzenleyici kurallar kurmak zorundadır. İnsan, hayvanlarda olduğu gibi ait olduğu çevreye uyum sağlama yetisinden yoksundur. Bu da, insanın çevresine uyum sağlamak için kendisini değiştiremeyeceği anlamına gelir. Bunun yerine insan çevrenin kendisini değiştirir. “Bu şekilde insan varlığı ona şaşkınlık verici gelen dünyaya etki ve tepkileri öngörerek aşına olabilir ve çevresini düzenleyebilir.” (Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 119). Dünyaya açıklık, koşullar ne olursa olsun insanın değişiklik yapabileceği araçları bulması ve kullanması için yaratıcı eylem alanını sağlayan yeti olarak karşımıza çıkar. İnsan varlığı organik doğasının eksikliklerini bu şekilde giderir. Nesneleri etkileşimin iletişimsel hareketleri olarak görür. Belirli bir çevreye uyum sağlayamayan özelleşmemiş bir varlık olarak insan, zekası ve elleri ile dünyayı işler. Çevresel koşullara tabi olan ve o koşullar altında değişen hayvanın aksine insan çevrenin kendisini değiştirerek kültürü kurar (Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 32- 33). Gehlen açısından tüm bunlar ancak “dünyaya açık” bir varlığın olanaklarıdır.

⁵ Kültür Gehlen'e göre öncelikle fiziksel ve entelektüel araç ve tekniklerin toplamıdır. Söz gelimi Avusturalyalı bir Aborjin, dostane olmayan çevresinde hayatta kalmak için yaklaşık iki yüz araç ve tekniğe sahiptir. İnsan toplulukları ‘çevrelerini değiştirirler’ ve bu zoolojide olmayan bir kavrayıştır. Yeni yerlere göç edildiğinde kültürde bir devrim yapmak gerekir, hayatta kalma tekniklerinin ve düşünce araçlarının hepsi değiştirilir. (Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 72).

⁶ Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 72.

⁷ Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 73.

⁸ Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 71.

da çevre, biyolojik bir kavram olarak insana uygulanabilir değildir. Kültürün, çevre ile açıklanamayacak kendine özgü sorunsalları vardır. Gehlen'e göre hayvanlar için çevre ne anlam ifade ediyorsa, insanlar için de kültür aynı anlama gelmektedir. Bu anlamda kültür ikinci bir doğa olarak, insanın hayatta kalması için, doğal koşulların rastlantısallığını zeki ve planlı eylemle değiştiren teknikleri yaratmasına izin verir. Bu nedenle "insan, tüm özelleşmiş hayvanların coğrafi olarak katı bir biçimde belirlenmiş olan bölgelerinden çok farklı olarak her yerde yaşayabilir."⁹

Doğal insan ile kültürel insan arasındaki fark Gehlen'e göre, vahşi bir doğada insan popülasyonunun var olamayacakken; her toplumun bir kültür oluşturarak belirli avlanma tekniklerine, silahlara, ateşe ve aletlere sahip olmasında yatmaktadır. İnsanın kültürel alanı silah veya tarım araçları gibi varoluşu için zorunlu olan koşulları taşır. Hayvan dünyasında ise bunlara ihtiyaç yoktur. Bu bağlamda Gehlen, kültür ve medeniyet arasındaki bildik ayrıma katılmaz. Ona göre kültür, doğal koşulların öğrenilmiş ve işlenmiş bir hali olarak insanlar tarafından kullanılan çevrenin somut bir örneğidir ve sadece bu temel üzerinden olanaklı hale gelebilen daha nitelikli insani yetileri ve becerileri içerir. İnsanın en önemli boyutu tüm bunları sağlayan "dünyaya açıklık"tır. Hayvan türlerinde olmayan ezici bir uyarıcı bombardımanıya karşı karşıya kalan insan varlığı, organik olarak bunlarla başa çıkmaya yarayan bir yapıya sahip değildir. Bu, ilk olarak onda çok ağır bir yük haline gelse de, aynı zamanda hayatta kalması için zorunludur. Bu açıklık sayesinde algı çeşitliği içinde dünya ona, her ne kadar öngörülemez ve beklenmedik olsa da, erişilebilir hale gelir. İnsan hayatta kalmak için tüm bunlarla savaşmak zorundadır. Kendi varlığını koruma altına alabilmek için yeni adımlar atmaya mecbur olan insan, bu deneyimler kaosundan kendine bir kosmos kurar. Dünyayla temasını *rahatlatmak* için izlenimlerini düzenlemeyi, davranışlarını kontrol etmeyi öğrenmek zorundadır. Gehlen'e göre çevremizi saran bu algılanabilir dünya yadsınamaz bir şekilde insan aktivitesinin ürünü olarak ortaya çıkar.¹⁰

İnsan dünyaya açık bir varlık oluşu nedeniyle hayvanlarda olduğu gibi belli bir coğrafi çevreye bağımlı olarak yaşama zorunluluğundan kurtulmuştur. Ancak elbette belli bir çevre ile sınırlı bir yaşam hiç şüphesiz insan varlıkları için çok daha kolay olurdu. İnsan eyleyen bir varlık olarak çevresini değiştirip, kendi kosmosu haline getirme yüküyle gelenekleri ve kültürü oluşturarak başa çıkabilir. Gelenek, Gehlen'in *hafifleme* adını verdiği hissi sağlar. Geleneklerin sağladığı rahatlama, uyarıcı yoğunluğunu azaltır, bu sayede de insanın daha etkili eylemesini sağlar. Süreklilik ve istikrar sağlayan alışkanlıkların temelinde yer alan gelenek, kültürel ve sosyal hayat için vazgeçilmezdir. Böylece güvenilir kalıplarla dünyaya tepki verebilen insan, dünyasını istediği gibi şekillendirebilir. Gehlen için gelenek, insan yaşamı için paha biçilemez bir yönetici sistemdir.

Her kültür, olumsal ve farklıdır ancak bir kültür oluşturma ihtiyacının kendisi zorunlu ve aynıdır. Doğası gereği hayvanlardan daha az uyum sağlama yeteneğine sahip olan insan, hayatta kalmak ve daha fazlası için koşullar yaratmak zorundadır. Bu zorunluluk, insanın doğal savunmasızlığını açıklayabilmek için icat yapmasına olanak tanır. İnsanda doğal koşullar altında hayatta kalmak için ciddi engeller oluşturabilecek olan tüm eksiklikler, onun kendi girişim ve eylemi yoluyla hayatta kalmasının aracı haline gelir. Gehlen'e göre eksiklikleri insanın tam da eyleyen bir varlık olmasının ve dünya üzerindeki eşsiz yerinin temelidir.¹¹ Gehlen,

⁹ Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 71.

¹⁰ Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 30.

¹¹ Tim Scott, *Organization Philosophy Gehlen, Foucault, Deleuze* (London: Palgrave Macmillan, 2010), 17.

kültürü; “doğanın yıpratıcı geçiciliğine karşı beklenmedik savaş” şeklinde tanımlar. Kültürün amacı yaşama süreklilik sağlamaktır.¹²

Gehlen açısından bakılınca insanın doğası gereği kültürel bir varlık olduğu düşüncesi aslında doğal insan ile kültürlü insan arasındaki farkın da yanlış anlaşıldığına işaret eder. Genellikle kültürel keşifler incelenerek kültür oluşturmuş insanların var olduğu sonucuna ulaşılır, oysa ne kadar ilkel olursa olsun insan, varoluşunun zorunlu bir özelliği olarak kültür oluşturma yeteneğine sahiptir. Bu bağlamda ilkel topluluklarda da kültürel bir yoğunluğun olduğu görülür.

Gehlen’in kurumlar teorisi temellerini kültürden alır. Gehlen’e göre “hayvandan insan zekâsına veya diline, hayvan topluluklarından ya da simbiyotik düzenlerden insan kurumlarına bir geçiş olduğu inancını askıya almak gerekir.”¹³ Kurumların ortaya çıkış sürecini anlayabilmek için yeni bir yöntem gerekir. Gehlen bu yeni yöntemi kültürün temelinde yer alan antrobiyolojide bulur. Kurumlar, insan hayatına tutarlılık ve süreklilik kazandırmak ve insanın içgüdüsel eksikliklerinin oluşturduğu boşluğu gidermek için kültürel olarak üretilmiş yapılardır. Böylece kurumlar insanı gerilimden kurtarır ve insan yaşamına düzenlilik ve süreklilik kazandırır. Dünyaya açık bir varlık olduğu için insan aşırı uyarıcıların baskısı altında kırılgan bir yapıya sahiptir. Bu kırılganlığı telafi etmek için insan vahşi dünyada hangi manevraları yapacağını keşfetmek zorundadır. Paradoksal biçimde bu savunmasızlık insanın çevresiyle yaratıcı bir ilişki kurmasını sağlayarak gelişmeye açık olmasına neden olur; bu sayede insan, sadece içinde yaşamak yerine dünyayı nasıl kendisine mal edeceğini öğrenir. Eylemini düzenleme kapasitesi ile çevresini şekillendirebilen ve değiştirebilen insan, hayatta kalmasına yardımcı olacak olan sosyal ve kültürel formları yaratır. “Bu kültürel alan onun çevresidir ve bu çevre aslında bu özelleşmemiş ve organik olarak savunmasız varlığın doğal yaşam ihtiyaçlarına aittir.”¹⁴

İnsan yavrusu her şeyden önce geciken gelişme döneminin eşsizliği yüzünden sadece kurumların sağlayabileceği sürekli bir korunma talep eder. Dahası, yürüme ve konuşmayla başlayan daha yüksek duyu-motor beceriler ve düşünce süreçleri, içgüdülerin baskısından kurtulmuş ve rahatlamış bir varlığın iletişim süreçleridir. Gehlen’e göre bu süreçler dışarıdan müdahale ve yönlendirme olmaksızın da gerçekleşebilirlerdi ancak bu durumda çok uzun bir zaman ve enerji harcamak gerekirdi, bu nedenle de daha yüksek düzeydeki becerilerin alışkanlık haline gelmiş alt yapısını vermeleri mümkün olamazdı.¹⁵

İnsanın kurumlara ihtiyacı, içgüdülerinin belirlenmemiş olmasından ve davranışlarının öngörülemezliğinden gelmektedir. İnsanın içgüdülerinin, hayvansal içgüdüler gibi belirli bir davranış modelini kuramamasından dolayı, insan kurumlar yaratarak davranışlarının çeşitliliği içinden belirli olanları çekip çıkarır ve toplumun bütün üyelerini bağlayıcı sosyal normlar oluşturur. Birey için kültürel biçimde oluşturulmuş davranış modelleri ve kurumlar insanı sürekli karar vermenin ve dünyaya açık oluşunun getirdiği sürekli bir uyarıcı ve etki istilasının yükünden kurtararak rahatlama sağlar. Bu açıdan kurumlar, düzen ve süreklilik gerektiren beslenme, üreme, savunma gibi hayati görevlerin ve koşulların iyileştirilmesini olanaklı hale getirir.¹⁶

¹² Charles Collier, “History, Culture, and Communication”, *History and Theory* 20, 2 (1981): 157.

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2504765>

¹³ Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 9.

¹⁴ Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 73.

¹⁵ Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 53.

¹⁶ Jerry Z. Muller, *Conservatism: An Anthology of Social and Political Thought from David Hume to the Present* (New Jersey: Princeton University Press, 1997), 407.

“Hangi kültürden olursa olsun her insan kendisini, kendi toplumunu, kültürel çevresini ve ardaanını, doğal çevresini ‘dünyanın’ bir parçası olarak deneyimler.”¹⁷ İnsan hem algıladığı dünyadan hem de algılanamaz olandan, algılanabilecek olanları okumayı başarır. İnsanın hayatta kalışı öncelikle sosyal etkileşimler aracılığıyla kurulan, daha sonradan da kurumlar aracılığıyla bilinçli bir şekilde kontrol edilen çeşitli davranış kalıplarına dayanır. Bu davranışlar yeni gelişmelere ve motivasyonlara açık olmakla birlikte gerekirse alışkanlık halini alırlar. Her şeyden önce insan, dünyanın sonsuz çeşitliliğinden kendi fiziksel varoluşu için gerekli olan koşulları yaratmak zorundadır. Gehlen sosyal kurumların, insanlarla fiziksel çevreleri arasındaki köprü olduğunu ve bu kurumlar aracılığıyla insan yaşamının tutarlı ve anlamlı hale geldiğini ifade eder. Bu anlamda Gehlen için “toplum, bireyin gelişimi için oksijen kadar gereklidir.”¹⁸ Hayvan topluluklarının içgüdüsel hareketlerle bir arada tutulması gibi, insan toplulukları da yarı otomatik düşünce, duygulanım, yargılama ve eyleme alışkanlıkları ile kurumlar tarafından bir arada tutulur ve istikrar kazanır. Bu şekilde davranış modelleri güvenilir ve öngörülebilir hale gelir.¹⁹

İnsanlar kurumlar aracılığıyla sosyal dünyayı özümserler. Kurumlar insan deneyimine sabit bir arka plan sağlarlar. Örneğin bir ailenin çocuğa karşı tavrı toplum içinde alışkanlık halini aldığında çocuk yetiştirme kurumsallaşır ve sonrasında ahlaki kurallar, yöntemler ya da kodlar içine gömülür. Örgütlenme, insanın doğal bedensel zayıflığını, kültürel kurumlar kurarak tüzel güce dönüştürme sürecidir. Toplum kendi amaçları uğruna bir davranışı kontrol altına alır, bir takım şartlar koyar ve bu şartlar altında belli bir davranışın kabul edilmesini ya da reddedilmesini sağlar. Toplum, örneğin cinsel güdü davranışlarını meşrulaştırarak evlilik ile aile denilen sosyal kurumları kurmuş olur. Toplum, düzen içinde bulunmaya, sağlam ve sürekli olmaya ihtiyaç duyar. Gehlen bu nedenle toplumun üreme içgüdüünü bu amaçlara erişmek için bir araç olarak kullandığını düşünmüştür. İnsanlar da toplumun birer parçası olarak, toplumun bu menfaatlerini benimser, cinsel davranışı toplumun şartlarına bağımlı kılarak, bu davranışı rasyonelleştirirler.²⁰ “Cinsel ilişkilerin temel doğal gerçekliği kurumsal hale gelir; başka bir deyişle ‘kendinde’ zaten verili bir olgu olan üreme, toplumun düzenlenmiş davranışının ‘kendi için’ nesnesi haline gelir.”²¹

Gehlen çevresel uyarıcılara doğrudan tepki veren hayvanlar için zekâ kullanma ihtiyacı olmadığını ifade eder. Hayvanların varoluşları bilinçsiz olduğu için hayvan dünyasında uyarıcı ve tepki arasında düşünömsel bir duraklama yoktur. Bilinçsiz oluş ile Gehlen burada Freudcu bir yaklaşımla zihinsel bir alt sisteme gönderimde bulunmamaktadır, Gehlen bu terimi daha çok düşünömsel olmama ya da doğrudan fiziksel olma anlamında kullanır. İnsanın zekâsının kökeni, onun alternatifler arasından seçim yapma ihtiyacında yatmaktadır. Akılsal egzersizler hangi yiyeceği seçeceği sorusu ile başlamış, hangi insanı eş olarak seçeceği, kaç çocuk yetiştireceği, mısır mı yoksa fasulye mi ekeceği, kaç domuza bakacağı gibi sorularla ilerleyerek X ya da Y şirketinden hangisi için çalışacağı sorularına varmıştır. İnsanın sahip olduğu yüklerin zihinsel boyutu, sorunlar ve çözümleri arasında bulunan kurumlar tarafından hafifletilmiştir. Kültür yoluyla insan, fiziksel ve zihinsel açıdan hem kendisiyle hem de dünyayla dolaylı bir ilişki kurabilmiştir. Doğal belirlenmemişliği ve beraberinde gelen varlığını sağlamlaştırma ihtiyacı insanı pratikte kurumları yaratmaya götürmüştür. Ancak bu, insanın yükünü hafifletmek için kendi yarattığı kurumlar tarafından tüketilmeye başlamasıyla paradoksal bir hal

¹⁷ Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 73.

¹⁸ Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 53.

¹⁹ Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 71.

²⁰ Gehlen, *İnsan*, 19.

²¹ Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 395.

alır ve bu tüketim Gehlen'e göre hayvanların vahşi doğanın yükünü taşımalarına benzer bir durum değildir. Kurumlar hem bizi koruyan hem de yıkan çok büyük düzenlerdir. Gehlen açısından insanın kültürü ve kurumları kuran zekası, onun hem kültürel yaratıcılığını örgütlemeye büyük bir rolü olan doğal silahı hem de aynı zamanda savunmasızlığıdır.²² Eğer kurumlar yıkılırsa, belirsizlik ve öngörülemezlikle karşı karşıya gelen insanın davranışları korumasız kalır ve tıpkı hayvan dünyasında olduğu gibi içgüdüsel hale gelmeye başlar. Gehlen bu durumda kurumlar içinde gelişmiş olan erdemlerin yapısının bozulmaya uğradığını ve artık işe yaramaz hale geldiğini ifade eder.²³

Kurumların dağılması ya da bozulması tarihsel bir felaketin veya devrimin gerçekleşmesi ya da bir devletin, sosyal düzenin veya bütün bir kültürün çökmesiyle görülür. Bunun en önemli etkisi, kesinlik duygusunun kaybedilmesidir, yönlendirilmeden yoksun kalındığında ahlaki ve tinsel açıdan çatlaklar oluşmaya başlar. Bozulma ruh alanına sızdığında insanı doğaçlama yapmaya zorlar, iradi olmayan kararlar almasına ya da körü körüne belirsizliğe sürüklenmesine neden olur. Bu belirsizlik kaygı, hırçınlık ya da duygusallık şeklinde ifade edilir. Gehlen, kurumların çürümesinin birey üzerindeki etkisinin uzun ya da kısa vadede her zaman öznelcilik olduğunu iddia eder. Öznelcilik ile kastedilen geleneksel anlamda kendine dönüş ya da egosantrizm değil, daha çok bireyin kendi içsel eğilimlerini, belirli görüşlerini, düşüncelerini, duygusal tepkilerini doğrudan deneyimlemek yerine, sanki kendisine dışarıdan ithal edilmiş gibi yaşaması ve tam da bu nedenle kendi içinde hapsolmesidir. Kişi, kurumlardan yoksun kalınca kendi kendine kalır fakat içsel deneyimlerini genel geçerliliğe bırakır. Böylece içsel eğilimler giderek kırılanlaşmaya başlarlar.²⁴

2. Modernite ve Kurumsallaşmanın Bozulması

Peki, kurumlar nasıl bozulur? Gehlen kurumların arka planı ile ön planı arasında bir ayrım yapar. Kurumlar insan yaşamına süreklilik ve istikrar sağlayarak sosyal yaşamın arka planını oluştururlar; bu arka plan sayesinde insan varlığı bilinçli, düşünümsel ve amaçlı eylemlerini gerçekleştirebildiği bir ön plana sahip olur. Gehlen bir kurumun arka planı ile ön planı arasında yer değişikliği olduğu takdirde kurumsallaşmanın bozulmaya başladığını belirtir. Bu bozulmanın kaynağı ona göre *modernleşme* sürecidir. Gehlen moderniteyle birlikte (sözde) özgürlüklerin artmasının ve insan dünyasına sınırsız seçeneklerin girmesinin kurumların bu yapısında değişime neden olduğunu düşünür. Gehlen'e göre modernitenin en önemli boyutu, seçimin ön planının artması ve sabit kurumsal modelin arka planının ise gerilemesidir. Örneğin ikili ilişkilerde evliliğe alternatif farklı seçeneklerin gündeme gelmesiyle evlilik kurumunda bozulma başlar. Evlilik ilişkilerini düzenleyen ve sınırlandıran normatif kodlar geçerliliklerini kaybettiğinde evlilik, kurumsallaşmasını yitirir. Benzer bir bozulma dini alanda da gerçekleşir. Gehlen dinin de kurumsallaştığı takdirde yapıcı olduğunu düşünür.²⁵

²² Scott, *Organization Philosophy Gehlen, Foucault, Deleuze*, 19.

²³ Gehlen, *Man: His Nature and Place in the World*, 71.

²⁴ Muller, *Conservatism: An Anthology of Social and Political Thought from David Hume to the Present*, 409.

²⁵ Gehlen kilise gibi bir kurumun ulusal mirasın meşru öğelerini vurguladığını düşünür. Ancak dinin kurumsallaşması düşüncesi gerçekte eleştiriye açıktır. Örneğin Kierkegaard dinin ve imanın otantikliğinin tam da kilisenin kontrolünde kurumsallaştığı için kaybolduğunu düşünür. Gerçek iman, Pazar günleri ayinlere katılmak, vaftiz edilmek veya belli bir kültür içine doğmakla değil, bireyin kendisini tam da belirsiz ve paradoksal olana tutkuyla bırakabilmesindedir. Din, bireysel bir varoluş alanı olarak kültürden, toplumdan, kiliseden ve papazlardan öğrenilebilecek bir olgu değil, yalnızca İbrahim gibi kendi bireyselliği içinde Tanrı'yla yüzleşebilmiş olan iman şövalyelerinin kişisel deneyimlerinden empatiyle yine öznel olarak deneyimlenebilir olan bir hakikattir. Bu anlamda Gehlen'in kurumların sağladığı nesnellik ve belirlenmişlik vurgusunun aksine Kierkegaard için "öznellik hakikattir." **Bkz;** Søren Kierkegaard, *Concluding Unscientific Postscript*, trans. Dawid F. Swenson, Comp. Walter Lowrie (Princeton: Princeton University Press, 1968), 15-33.

Modernite, kurumsallaşmanın eşi görülmemiş bir karşıtını gündeme getirmiştir. İnsan eylemlerini hükümet ve yasa, iş ve ticaret, emek, sağlık hizmetleri, iletişim, askeri ve din şeklinde düzenleyen ağır bürokrasiler alanı olan kamusal kurumlar, düşünceyi ve sosyal ilişkileri şekillendirmeye devam ederler ve fırsat doğduğunda sosyal kontrolün gücünü kötüye kullanırlar. Bu kurumlar geniş ve komplekstirler, bunun nedeni kamu alanında insanlardan istenen düşünce, davranış ve ilişkilerin rasyonel olmasıdır, böylece kurumlar bireyden uzaklaşmaya başlar ve özel yaşama yabancılaşır. Gehlen'e göre kamu alanında kurumlar, henüz bütünüyle karşıtına dönüşmemiş olsa bile, yine de bireyi kavrama güçlerini yitirmeye başlamışlardır.²⁶ Endüstri çağında toplum parçalandığı için kurumların yerini örgütler almıştır. Bu da, kişinin kendine koyacağı amaçlar alanını genişleten keyfi eylemler üzerinde artık sınır kalmamasına neden olmuştur.²⁷

Modernite ile birlikte kurumların arka planının güvenilirliğinin azalması, tartışmaya açık hale gelmesi ve kültürel açıdan zayıflaması, ön planın ise büyümesiyle hayat daha riskli hale gelmiştir. Geçmişin nesnel ve kutsal kurumları gerilemeye başlamış ve modern yaşam öznel, olumsal ve belirsiz hale gelmiştir. Gehlen ikincil kurum adını verdiği bu kurumların insan hayatında çok önemli değişimlere neden olduğunu ifade eder. İlkel toplumlardaki insanlarla kurumlar arasında olan uyum, modern insan ile ikincil kurumlar arasında bulunmamaktadır. İkincil kurumlar, sosyal değişikliklere yanıt vermede yetersiz kalırlar. Politik kurumlar bireylerin haklarını koruma görevlerinde başarısız olmaya başlar ve sosyal kurumların, sosyal değişikliklerle baş edememesi sonucunda bireysel ve toplumsal çıkarlar arasındaki çelişkilerde uzlaşma sağlanamaz hale gelir.

Modern toplumda kurumlar işlevsel olarak elverişli olana indirgenmiştir. Fakat Gehlen'e göre eski çağlardaki kurumlar çok katmanlı amaçları olan yapılardır ve sırf bu nedenden ötürü amaçtan çok daha fazlasına doğru yönlenebilmişlerdir. Bir kurumun sağlamlığı, onun aşırı belirli oluşundan kaynaklanır. İlkel kurumlar sadece faydalı, işlevsel ya da pratik olanı değil, daha yüksek ilgileri desteklemişlerdir. Birer başvuru kaynağı olan eski kurumlar, insanın hem maddi hem de tinsel hayatının derin ihtiyaçlarını gerçekleştirmişlerdir. Gehlen'e göre ilkel kurumlar süreklilik, güvenlik ve refah sağladıkları için *mutluluğu* olanaklı kılan yapılar olarak var olmuşlardır.²⁸

İlkel dönemlerdeki özelliklerini yitirmeye başlayan kurumlar, kişisel anlam ve amacı artık destekleyemezler. Birey bunları bulmak için başka alanlara yönelmek zorunda kalır, yöneldiği bu alan da kişisel, ailevi ve başka şahsi ilişkileri kapsayan özel alandır. Ancak bu özel alanda kurumsallaşmanın karşıtına dönüşme süreci daha ileri boyutlara ulaşır. Çocuk yetiştirme, flört etme, evlilik, cinsellik, meslek sahibi olma, tüketim alışkanlıkları, boş vakitleri değerlendirme tarzları, dini inanç ve pratikler ile sosyal davranışı düzenleyen normlar özellikle endüstri ülkelerinde radikal bir biçimde bozulmaya başlar ve kurumların karşıtına dönüşme sürecine hizmet eder. Böylece modernitenin ikilemi, bir yanda bireylerin gerçeklik duyusuna ilişkin somut ve anlamlı bir sosyal doğrulamayı yapısal olarak sağlamaktan yoksun müthiş bir kamusal alan yaratırken, diğer yanda da günlük yaşamın dünyevi eylemlerine daha güvenilir sosyal parametreleri ve bireyin tüm yaşam

²⁶ Lorne L. Dawson, *Cults in Context, Readings in the Study of New Religious Movements* (New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 2005), 107.

²⁷ Arnold Gehlen, *Man in the Age of Technology*, trans. Patricia Lipscomb with a foreword by Peter L. Berger (New York: Columbia University Press, 1980), 163.

²⁸ Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 162.

deneyimine amaç veren bir anlam sistemi sağlayamayan özel yaşam alanı açmasındadır. Bu şekilde insan yersiz yurtsuz hissetmeye başlar.²⁹

Gehlen kurumların istikrar ve düzen sağlama işlevinin bozulmasının sorumlusunun modern *teknoloji* ve onun insan hayatında yarattığı psikolojik etkiler olduğunu iddia eder. İlkel kurumların nasıl ortadan kalktığı anlaşılmak isteniyorsa, her şeyden önce bakılması gereken yer, modern teknoloji ve onun neden olduğu bilinç formlarıdır. Gehlen modern teknolojinin bir öznelleştirme sürecine sebep olduğunu iddia eder. Modernitenin sürekli yenilik ve rasyonellik ile karakterize edilmesine uygun olarak tüm bir sosyal düzenin değişebilir oluşu gündeme gelmiştir. Bununla birlikte dönüşüm Gehlen'e göre sadece bireylere dışsal olarak sunulan bir şey değil, fakat bilinci de en yüksek derecede etkileyen bir problemdir.³⁰

İlkel kurumlar, büyük ölçüde nesneldirler, başka bir deyişle kaçınılmaz olarak deneyimlenirler ve olgulara dayanırlar. Modern kurumlar ise tersine, bu nesnellikten yoksundur, bu anlamda radikal değişikliklere açıktırlar ve garanti altında değildirler. Modern örgütler çokça seyreltilmiş bu kurumların tipik birer biçimidir. Gehlen'in felsefi antropolojisinde insanın kendi doğasını değil de, çevresini değiştiren bir varlık olduğu görüşünü hatırlarsak modernitenin açmazı daha sağlıklı anlaşılabilir. Modernite insanın sosyal çevresini büyük ölçüde değiştirirken, onun doğasını değiştirememiştir. *Homo sapiens*'in biyolojik özellikleri aynı şekilde var olmaya devam eder, bu nedenle de yeni çevresine uyum sağlaması oldukça zordur. Çünkü insan hala içgüdülerden yoksundur, düzene ve eylemleri için sembollere ihtiyacı vardır. Eğer bu düzen onun adına toplum tarafından üretilemezse, insan bunu bir şekilde kendi bilinci içinde aramak zorunda kalır. Bu düzeni kurmanın diğer bir yolu ise modernitenin sosyal düzenin nesnelliğini azalttığı ölçüde, insanın öznelliği üzerinde durmasıdır. Gehlen'in öznelleştirme adını verdiği bu süreç, çoğunlukla modern felsefede, sanatta, edebiyatta ve daha genel anlamda otonom bireyin ve onun hakları idealinin gelişmesinde kendisini gösterir. Modern insan kendini sadece çok karmaşık bir öznelliğe sahip olarak düşünmez, fakat empirik olarak bu öznelliğe sahip olur da.³¹

Öznelleşme sadece ideal alandaki bir değişime değil, psikoloji alanında da mevcut olan bir değişime işaret eder. Bu bakımdan modern insan, Gehlen'e göre en azından insanlık tarihi içinde yenidir. Gehlen, öznelleştirme sürecinin "iç" ve "dış" arasında bir gerilime yol açtığını ifade eder. İlkel insanın, iç ve dış arasındaki ilişkiyi modern insandan çok daha farklı bir şekilde deneyimlediğini düşünen Gehlen'e göre ilkel insanın, sosyal dünyanın güvenilebilir yapısıyla uyum içindeki katı içsel yapısını içeren bir "karakteri" vardır. Modern insanın ise, modernitenin getirdiği akışkan ve kaypak yapısını içeren bir "kişiliği" vardır. Bu kişilik çok karmaşıktır ve Gehlen'e göre Freudian teorisinin makul bir şekilde üzerini örttüğü pek çok gelişmeyi kapsar. Modern bireylerin sinirlenme eğiliminde olmaları şaşırtıcı değildir. Gehlen bu noktada insan yaşamının temel bir ögesi olan cinselliği örnek olarak gösterir. Memeli hayvanların bu konuda hiçbir problemi yoktur, çünkü biyolojik yapıları cinsel dürtülerini kesin bir biçimde düzenler. Aynı şekilde ilkel insanın da bu konuyla ilgili ciddi problemleri yoktur, çünkü sahip olduğu kurumlar cinsel dürtülerini yüksek istikrar seviyesinde düzenlemesine izin verecek kadar güvenilirirdir. Modern insan ise tersine cinsel problemlerle, hatta cinsel kimlik problemleriyle kuşatılmıştır. Bu kargaşa psikoterapi, kitle iletişim araçlarının yaydığı cinsel imgeler hatta şu

²⁹ Dawson, *Cults in Context, Readings in the Study of New Religious Movements*, 108.

³⁰ Peter L. Berger, "Foreword", in *Man in the Age of Technology*, By. Arnold Gehlen, Trans. Patricia Lipscomb (New York: Columbia University Press, 1980), xi.

³¹ Berger, "Foreword", xii.

ya da bu “cinsel yaşam tarzının” propagandasını yapan hareketler ya da kültlerle hafifletilebilir. Yine de bunlar problemin tipik olarak geçici ve tamamlanmamış çözümleridir. Bu yüzden, bireyler sık sık terapi değiştirirler, hayatlarının bir bölümünde bir imgeyi, diğerinde başka bir imgeyi takip ederek cinsel yaşam tarzlarını düzenlemeye çalışırlar.³²

3.Modern Teknik ve Otomatikleşme Süreci

Uzmanlaşmış organlardan ve içgüdülerden yoksun insan çevresini ancak teknik³³ ile değiştirmektedir. Bu anlamda teknik de insanlık kadar eskidir. Gehlen'e göre insanlar tekniği, kendilerini anlamak için kullanabilecekleri daha nesnel bir bakış açısına sahip olmalıdırlar. Çünkü incelenen fosillerde ne zaman üretilen aletlerle (teknikle) karşılaşırsa, o zaman insan ile uğraşmakta olduğundan emin olunur. Çakmak taşından yontulmuş bir takoz taslağı aslında bugünün nükleer enerjisine bağlanmaktadır. Bu, hem faydalı bir alettir hem de ölümcül bir silahtır. Gehlen açısından kendi amaçlarındaki bu değişim, insanın doğada kendi türüne karşı giriştiği savaşın bir göstergesidir. Zira bu bağlantı ancak son zamanlarda fark edilebilmiştir. Gehlen, bu çabanın ilerleme ve daimi barış içinse eğer silahlı güçlerin karşılıklı kontrolü olmadan yüksek düzeyde bir teknik kazanımı varsayması gerektiğini belirtir.³⁴ Teknik, yapay bir doğa kurar. Çağlar boyunca, eksik organların yerine geçirme eğilimi, beden alanının ötesine geçmiş ve organik katmanın içine nüfuz etmiştir. Organığın yerini inorganığın alması, kültürün gelişmesinde en önemli sonuçları doğurmuştur. Gehlen, bu eğilimin iki boyutta gerçekleştiğinden söz eder; birincisi organik doğanın yerini yapay aletlerin alması³⁵; ikincisi ise, organik enerjinin yerini inorganik enerjinin almasıdır.³⁶ İlkinde metalurjinin gelişmesi-

³² Berger, “Foreword”, xii-xiv.

³³ Gehlen “teknik” terimi ile organik olanın yerini alan inorganik süreçlere gönderimde bulunur. Teknik terimi yerine her ne kadar teknoloji terimi kullanılsa da Gehlen, böyle bir genellemeden özellikle kaçınmıştır. Teknoloji terimi “teknik” için kısıtlı kalmaktadır. Gehlen teknik terimi ile endüstrileşmenin avantajlarıyla ilgili olarak kendi toplumumuzun doğasındaki radikal değişimler karşısındaki içsel çekişmelere, geleceğin bir karınca yuvasına benzeyeceğine dair endişelere, beyinlerin disiplin altına alınmasına, kültürün çöküşüne ve bu durum karşısında insanların çaresizliğine işaret eder.

³⁴ Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 2.

³⁵ Taş aletleri, ok ve yayın kullanıldığı dönemlerinden bu yana teknik adı verilen bir niteliksel dönüşüm ortaya çıkmıştır. Ancak bu dönüşüm Gehlen için çoğunlukla yapıldığı gibi basit aletlerden makineye geçiş olarak düşünülmemelidir. Eğer, enerji ileten ve bir eylemde bulunan maddi bir düzeneğe ‘makine’ dersek, bu terimi Taş devrinden beri varolan ve bir mekanizmayı başlatan avcı tuzakları için de kullanabiliriz. Bu nedenle alet ve makine arasındaki fark, modern öncesi dönemden, modern döneme geçişte temel niteliksel fark değildir (Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 8). Gehlen, ancak tek tek makineleri ya da icatları düşünmeyi bırakırsak ve bunun yerine kültürün tüm alanlarındaki yapısal değişimleri düşünürsek gerçeğe yaklaşılabileceğimizi belirtir. 17. ve 18. yüzyıllarda doğa bilimleri analitik-deneysel yöntemi benimseyerek modern tarza geçmiştir. Deney doğal süreçleri, gözleme ve ölçmeye açık hale getirmek için belli şekillerde izole etmektir. Böylece önceden nadiren yapılan gözlem ve spekülasyona dayalı doğa bilimleri iki anlamda teknik pratiğe benzemeye başlamıştır. İlk olarak fiziksel deney aletlerinin amacı her ne kadar kullanışlı sonuçlar üretmek değil fakat, saf ve izole edilmiş bir doğal fenomen meydana getirmek olsa da, makinelerle benzerliği vardır. Örneğin Galileo tarafından kullanılan düşen cisimler üzerinde çalışmaya yarayan eğimli düzlem, doğanın basit bir makinesidir. İkinci olarak da, deneyimin mantığı aracılığıyla çeşitli koşullar altında gözlemlenebilen doğal bir fenomen izole edilir; deney, o sürecin teknik kullanımı için atılan ilk adımdır. Bu şekilde, başta sadece çok az alanda bir araya gelebilen onun dışında tamamen ayrı olan iki kültür katmanı, metodik bir bağlantıyı başlatır. Yine de Gehlen'e göre modern dönemin hayret verici başarıları araya üçüncü bir faktör girmeden gerçekleşemezdi. Gehlen bu üçüncü faktörün kapitalist üretim biçimi olduğunu ifade eder (Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 9). Bunun en temel göstergesi James Watt tarafından icat edilen buhar makinelerinin gelişiminin finansal olarak endüstriyel sömürgeler içindeki kapitalist çıkarlar tarafından desteklenmesidir. Savaş teknolojilerine ilgi duyan devletler ya da girişimciler deneysel keşifleri olanaklı kılmışlardır; örneğin telgrafçılık savaş filoları tarafından geliştirilmiştir. Günümüzde doğa bilimleri, teknik ve endüstri sistemleri arasındaki bağlantıları anlamak çok önemlidir. Bilimsel araştırmalarda her zaman yeni teknik aletler kullanılır ve doğa teknik yoluyla açılmaya zorlanır. Teorik fizikteki ilerlemeler, fizikçi beyinlerine olduğu kadar elektronik bilgisayarlar da bağlıdır. Günümüzde endüstri, teknik ve doğa bilimleri birbirlerini varsayarlar (Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 10).

³⁶ Gehlen'e göre artık kimyacıların istediği ilk önce şekil verilebilir ama sonradan kendiliğinden sertleşen madde, her sıcaklıkta aynı kalabilen plastik, amaca göre kesilebilen incecik ip üretmek haline gelmiştir. Bu eğilimin ikinci boyutunu, yani organik

yle birlikte bronz çağı ve demir çağı gibi kültürel bir eşik oluşturmuştur. Metaller, doğada bulunan tahta ve taş gibi maddelerin yerine geçmiş ve onlardan daha iyisini yapar hale gelmiştir. Ortaçağın sonunda gemiler, köprüler, taşıtlar ve aletler çoğunlukla ağaçtan yapılırken ve başka bir yakıt türü bilinmezken bugün, metaller, kok kömürü, maden kömürü ve çeşitli sentetik maddeler ağacın yerini almaktadır. Gehlen, bütün bunlardan nihai amacın belli özellikleri seçilmiş maddeler üretmek olduğu sonucunu çıkarır.³⁷

Gehlen, zihnin ilk amacının yapay üretim olduğu sonucuna varmıştır. İnorganik doğanın temel bilinebilirliği ve organik doğanın inatçı irrasyonelitesi kendi içlerinde dikkat çekici olgulardır; ancak Gehlen açısından daha da dikkat çekici olanı, insanın doğal olaylarının seyrini ölü, bütünüyle maddi ve bir örnek süreçler olarak tarif etme isteğidir. Organığın, inorganikle yer değiştirmesinin nedeni inorganik doğanın, kendini metodik biçimde, rasyonel analiz ve deneysel pratikle sunmasıdır. Biyoloji ve ruh alanı ise irrasyoneldir. Doğa bilimciler dünya görüşlerini, olguların pozitivizmine göre şekillendirme eğilimindedirler. Bu görüş, insanlar teknik araçlara hâkim oldukça gelişmektedir.³⁸

Gehlen, insanlık kadar eski olan tekniğin doğasının endüstri toplumuna geçilmesiyle birlikte değişmeye başladığını ifade eder. Görünüşe göre Gehlen, tekniğin insanın organ ve içgüdü eksikliğini kapatan çok önemli bir doğal zorunluluk olduğunu ancak bu doğal yetinin anlamının modern dönemlerle birlikte değiştirilerek bir tahakküm nesnesi haline gelmesinin insan hayatını olumsuz biçimde etkilediğini düşünmektedir. Teknikte yaşanan dönüşümler her şeyden önce ilkel dönemlerde insan hayatını düzenleyen kurumların yapısını bozmakta, bu bozulma da insan yaşamının ve bilinç yapısının değişmesine neden olmaktadır. İnsan hayatına düzen ve süreklilik kazandırma işlevinden uzaklaşan teknik, modern dönemde kapitalist üretim biçiminin vaz geçilmez bir ögesi haline gelerek tüketim toplumunun oluşmasına sebep olmuştur. Böylelikle kurumların da endüstrileşme ile birlikte eski görevlerinden kopuşu hızlanmıştır.

Modern teknikteki ilerleme, doğa bilimleri ve kapitalist üretim sistemi birbirlerini beslemektedir. Ve bu paralellik, politik alanı da etkileyerek, endüstri toplumlarında sosyo-psikolojik problemlere yol açar. Savaş arabaları, ateşli silahlar gibi insan elinden çıkma basit aletlerin aslında çok önemli tarihsel ve sosyal sonuçları olmasına rağmen teknik, ilkel dönemlerde insanın dünya görüşünün, dolayısıyla kendisine ilişkin kavrayışının da merkezinde yer almamıştır. Modern toplumda ise teknik hayatımızın merkezindedir, beynimizin ve sinir sistemimizin nasıl çalıştığına dair ipucu bulmak için sibernetiğe başvurmamız bunun en basit göstergesidir.³⁹

enerjinin yerini inorganik enerjinin almasını Gehlen yağ ve kömür makinelerinin yerine buhar makinelerinin geçmesine bağlar. Bunlar geçmiş organik yaşamın kalıntılarıdır. Ve bu, önemli bir geçiştir; enerji kaynaklarına sahip olunduğu ölçüde, insanlık kendini yıldan yıla onlardan bağımsız kılmıştır. Hidroelektrik güç santralleri inşa ederek ve nükleer enerji üzerinde kontrol sahibi olarak, insan enerji kaynaklarını organik maddelerin sınırlamalarından kurtarmıştır. İşte bu eğilimler neticesinde organik olanın yerine inorganik olanın geçirilmesi, Gehlen'e göre aklın bir yasaasının ürünüdür. Bu yasa organik olmayan doğanın, organik doğadan daha fazla bilinebilir olduğu yasaasıdır. Rasyonel düşünme kapasitemizin ürettiği soyut modeller ve matematik kavramlar, inorganik doğanın verileriyle şaşırtıcı bir tamlıkla örtüşür. Oysaki Gehlen, organik kimyadaki tüm gelişmelere rağmen, Antik filozofların yaşamın gerçek doğasına ilişkin söylediklerinden daha fazlasını bilemediğimizi ifade eder (Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 6).

³⁷ Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 5.

³⁸ Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 7-8.

³⁹ Eğer bunun niçin daha önce olmadığını sorarsak şaşırtıcı bir yanıt alırız, çünkü en ilkel toplumdan en gelişmişine kadar insanlık bugün sihir dediğimiz doğaüstü bir teknik olanağına inanmaktadır. Tekniğin ilkel dönemlerde insanın dünya görüşünün merkezinde olmamasının nedeni, sihrin o dönemlerde insanın dünya görüşünün merkezinde olmasıydı. Sihiri reddeden tek tanrılı kültürler de bile, sihir toplumun ayak bastığı en sağlam zemindi. Maurice Pradines sihri, şeyleri kendi rotalarından çıkarıp insana hizmet edecek şekilde insana yararlı olacak değişiklikler yapma çabası olarak tanımlamıştır. Gehlen'in de bu tanımı benimseyiği görülmektedir. Bu tanımın o dönemlerde hem sihri hem de tekniği kuşattığı görülmektedir. Yani hem doğaüstü hem de do-

Teknik davranışın “sadece rasyonel” ve “yalnızca amaca yönelik” olduğuna dair büyük bir önyargı vardır. Ancak Gehlen, mekanikleşmenin özgür bilincin kasti bir eylemi olmadığını ve çoğunlukla da fark edilmeden gerçekleştiğini düşünmektedir.

Tarih öncesinde sihir teknikleriyle işlenmemiş doğaya atfedilen düzen ilkesi, modern tekniklerle de bilinçsizce ve yarı içgüdüsel bir şekilde belirli süreçlere uygulanabilecek modeller üretilmesini sağlamıştır. Aslında insanlar farkında olmadan en eski çağlardan beri düzen ilkesine bağımlı olmanın temel taşlarını döşemişlerdir, bu da insanların günümüzde birer otomata dönüşmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Otomatikleşme süreci Gehlen’in “makine kültürü” olarak tanımladığı yeni bir kültür fenomeni tarafından desteklenir.

“Makine kültürü” doğa bilimleri gibi sadece rasyonel temellerle değil, ancak gerçekte tekniğin köklerinin çok daha derin olduğu ve teknolojik gelişmelerin arkasında bilinçsiz dürtülerin yer aldığı olgusuyla anlaşılabilir.⁴⁰ Teknikteki irrasyonel uyarıcıları anlamak çok kolay değildir. Bununla beraber insanın, kendini doğada anlama ve doğa terimleri aracılığıyla yorumlama ihtiyacı temeldir. Doğaüstü bir teknik olarak sihrin rüzgâr çağırarak, yağmur yağdırarak, bir kimsenin hastalığını bir hayvana aktararak dış dünyada hareketi başlattığına inanırken insanların sihrin arkasında bulduğu temel ihtiyaç, dünyanın gidişatını kontrol etmek ve karışıklıklardan kurtulmaktır. Bu aynı derece ilkel bir olgudur, insan kendi maddi eylemini nesnelleştirir ve bu sayede dünyayı etkiler, kendi eylemini dünyanın bir parçası olarak görür; böylece dünyanın, kendi eylemini güçlendirmesine izin verir, başka bir deyişle kendi emeğini ve aletini “nesnelleştirir”. Sihrin eylemleri, doğayla karşılaştırıldığında insanı hissettiği güçsüzlük ve acizlikten kurtarır, bunu da dünyayı basitleştirerek, yani insani boyutlara indirgeyerek yapar. Teknik de üstü kapalı bir amaç ya da eğilim, alışkanlık kazandırma, rutinleştirme ve pek çok eyleme belirli bir yön vermeyle aynı işlevi paylaşmaktadır.

Böylece Gehlen tekniğin bilinçsiz, hayati dürtülerle başladığını, insanın yapısı gereği eyleyen bir varlık olduğu için *basitleştirme*⁴¹ ilkesinin teknik gelişmelerin temelinde olduğunu düşünmüştür. Teknik araçların, öznenin zihinsel aktivitesini vazgeçilebilir hale getirdiği ve öznenin fiziksel ya da zihinsel katılımı olmadan amaca ulaşılmasını sağladığı için insanı bir otomat haline getirdiği açıktır. Ancak Gehlen, doğaüstü bir teknik olan sihrin de otomatikleşme sürecini desteklediğini iddia etmektedir. Yine de bu süreç modernite ile açıklık kazanmaktadır.

Tüm otomatikleşme süreçleri kendilerini bilincin ulaşabileceği alanın dışına yerleştirerek, başka bir deyişle bilinçaltına gömülerek güvende olurlar. Pratik, teorik ve ahlaki durumlara ilişkin formüller bilincin kendi otomatikleşmesine benzer. Tüm bu durumlarda bilinçli eylemde bulunuruz zira bu düşünerek eylediğimiz anlamına gelmez. Gehlen burada aslında bilinçaltı ile eylediğimizizi düşünür. Bu eylemler özellikle

gal teknik için de aynı işlev geçerlidir. Irkların ve uygarlıkların sihir pratikleri arasındaki benzerlikleri düşündüğümüzde, sihrin antropolojik açıdan temel olan bir şey içermek zorunda olduğunu görürüz. Örneğin, Antik dönemlerde çok yapılan bir sihir olan yağmur duası gibi. Diogenes’e göre Empedokles’in böyle bir yetisi vardı. Günümüzde astroloji de böyle bir etki yapmaktadır. Pek çok iş adamının, politikacının hayatlarını yıldızların yörüngesel mekanizmine göre düzenlediklerini görmek oldukça şaşırtıcıdır (Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 12-13). Gehlen insanlığın mekanizme karşı bu büyük ilgisini ve otomatikleşme karşısında büyülenişini hayretle karşılar.

⁴⁰ Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 25.

⁴¹ Basitleştirme ilkesinin Gehlen’in felsefi antropolojisinde yeri önemlidir. İnsan yumrukla vurmaktansa taşla vurmanın daha etkili olduğunu fark ettiğinde organlarının potansiyelinin ötesindeki şeyleri yapmayı sağlayan tekniğin de farkına varmıştır. Basitleştirme teknikleri organların yüklerini üzerlerinden alır ve insanı güç sarf etmekten kurtarır (Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 3).

sosyal olarak desteklendiklerinde ve toplumun ihtiyaçlarına dayandıklarında eleştiriye açık değildirler. Karmaşık zihinsel hesaplar gerektiren ahlaki problemler bile eğer kişi kaygılıysa, güvenliğini ve kendine saygısını kaybetmek istemiyorsa otomatik ya da yarı otomatik bir tavırda çözümlenmelidir. Güvensiz bir ahlaki tavır, öncelikle düşünümün girdileri ve değişken motivasyonları takip eden davranışı daha alt düzeyde bir otomatik eyleme dönüştürür. Eşik değerleri düşürme koşulu olarak otomatikleşme ve farkındalığın maddileşmesi etik alana da geçer. Böylece tercihler spesifik seçimler olmadan yapılır, düşünümüne ve soyut kontrole bağlanmazlar ve toplum alışkanlık haline gelmiş davranışlarla koordine edilir.⁴²

Otomatikleşmenin, basitleştirme için önemi zihinsel alanda da açıktır, en temel özellikleri, yasaları, olgusal düzenleri, bireysel uygulamalarıyla birlikte tüm bir zihinsel alan alışkanlık haline gelir. Bireyin zamanla giderek daha da azalan öğrenme çabası ve enerji harcamasıyla zihinsel işlemler düşük uyarıcı eşliğine uyum sağlar. Bu maddileşmiş ve otomatikleşmiş düşünme işlemleri eleştiriye dirençli ve itiraza da bağışıklıdır, bu özellikleri motor fonksiyonların düşük seviyeli alışkanlıkları da dahil olmak üzere bütün alışkanlıklar paylaşır.⁴³ Böylece baştan sona “maddileşmiş”, “kişiliksizleşmiş” ve “işlevselleşmiş” bireyler çeşitli uygarlık ve toplum katmanlarıyla belirgin bir biçimde rutinleşmiş, uzun ömürlü, istikrarlı bir tutum içinde yüz yüze gelir. Böylesi işlevsel ve mekanik toplum sistemlerinde bireye yer yoktur. Günümüzün rasyonalize edilmiş ve bürokratikleşmiş toplumu, bireyin belli fonksiyonları olan bir görevliye dönüşmesini sağlar. Buna engel olabilecek olan kişisel özellikler istenmez, bireyin sosyalleşmesi anlamında uzmanlaşması istenir, ancak bu sosyalleşme aslında işlevselleşmeden başka bir şey değildir.⁴⁴ Bu nedenle Gehlen, mekanikleşmeden uzak durmanın ve insani duyguları muhafaza etmenin gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre bir bireyi değerlendirirken mesleğine ve ne yaptığına değil, kendini mesleğinden nasıl kurtardığına, hem işini yapıp hem de tinsel anlamda özgür olup olmadığına bakmak gerekir. Uzmanlaşma tek yönlü ve çelişik sonuçları olan alışkanlık üretmektedir. Bir taraftan performansı daha başarılı kılarken, diğer taraftan da bireyin kişiliğini ilgisiz hale getirip makineleştirir, duygularını, inançlarını ve düşünce modellerini standartlaştırır ve insanın makineden farkının kalmamasına neden olur. Bu da Gehlen açısından uygarlık değil, fakat farklı bir barbarlık türüdür.⁴⁵ Bu problemin ahlaki bir boyutu da vardır, çünkü uzmanlaşmış görevler kişisel değer duygusunu uyandıracak ya da geliştirecek bir içsel güce ihtiyaç duymayan endüstriyel-bürokratik sistemleri zorunlu kılarlar.⁴⁶

Gehlen için bu değişikliklerin etkileri sadece ekonomik yapıya değil, bilincin yapısının kendisine, insani dürtülerin dinamiğine de yerleşmeye başlamıştır. Kültürel çalışmalar, insan bilincinin de kültürel olarak tercih edilen düşünme modları ve davranış modelleri tarafından şekillendiğini gösterir. Bunun anlamı bilince kendi çağının merkezi temalarının egemen olduğu ve kendi kültürünün karakteristik görüşlerinin bilince tek doğal ve rasyonel ya da hiç olmazsa kendini açıklayan görüşler gibi görüldüğüdür. Teknik bağlamda geliştirilen düşünme modları, kendilerini uygun olmadıkları teknik olmayan bağlamlara da yedirirler. Bu, gerçekliği anlamada bazı içsel dönüşümlerin yaşanmaya başladığı anlamına gelir. Bilincin çalışma biçimi zamanla yöntem değiştirir.⁴⁷

⁴² Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 147.

⁴³ Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 145.

⁴⁴ Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 147.

⁴⁵ Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 154-6.

⁴⁶ Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 50.

⁴⁷ Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 44.

Gehlen tinsel anlamı olmayan, ahlaki açıdan bir şey ifade etmeyen bu tahakküm altına alıcı durumlara adapte olma olgusunun, fırsatçılık ve değişen koşullara boyun eğme gibi çeşitli şekillerde gerçekleştiğini belirtir. Adaptasyon makul ve en sık görülen tepkidir, böylece bu durumlara yol açan gerçek faktörlerin görülmesi zorlaşır ve prensipli görünme tavrı abartılır. Diğer bir adaptasyon biçimi, ölü taklidi yaparak görünmez olmaya çalışmaktır. Üçüncü ve en önemli adaptasyon türü ise, tüketiciliğe ve pasifliğe vurgu yapan feminizasyondur. Sistem kadınlar için lüks tüketimini yaygınlaştırır. Bunu genelleştirir ve sahte ihtiyaçlar yaratarak kadınları tüketime zorlar. Gehlen endüstri toplumunun bütünüyle bir tüketim toplumu olduğunu ifade eder. Zira rahat bir yaşam standardı ve bununla ilgili olarak harcama alışkanlıkları doğum kontrolünü ve demografik süreçleri de etkilemektedir.⁴⁸ O halde tüketme eğilimi, denetleyici bir tavır halini alır, politikaları etkilediği gibi cinsiyetler arasındaki ilişkileri de derinden etkiler. Artık insanlar kişisel ve içsel yönelimleriyle eylemde bulunmaz, sürekli değişen koşullara uyum sağlamak uğrunda bütünsel duruşlarını sabitleyecek ilkeleri temele alarak eyerler. Ekonomik, politik ve sosyal atmosfer çok hızlı değiştiği için aklı gerçek anlamıyla kullanmak ve ahlaki bir şekilde yaşamak zorlaşır.⁴⁹

Gehlen son evrede insanların bütünüyle yeni bir gerçekliğe alışmaya başladıklarını ifade eder. Bu nokta Gehlen için tarihin sonunun geldiğini ve tarih-sonrası dönemin başladığını gösterir. Modernizmin olağan üstü dinamiği teknik açıdan tamamen gelişmiş toplumu mutlak bir sabitliğe götürmüştür. Kurumların gücü, ironik bir şekilde bütünüyle farklı bir düzen isteyen kişilerin eylemleri yoluyla sarsılmaz hale gelmiştir. Refah devleti, kurumsallaşmış düzenin mükemmelliğinin temsilcisi olmuştur. Kurumlar, toplumun tüm üyeleri için yararlı alışkanlıklar sistemi inşa etmede çok başarılı olmuşlardır. Böylece insan yaşamının en dikkat çekici yanı mutlak bir öngörülebilirlik ve aynılık haline gelmiştir. Birey değerli görülse de salt işlevsel varoluşu bireyselliğinin yanıltıcı olduğunu gösterir. Sadece alışkanlıklar varlığı haline gelen birey, gerçek varoluşsal önemini yitirmiştir. İnsanları koruyan kurumlar aynı zamanda onları önceden insani olduğu düşünülen fakat tarih-sonrası dönemde işlevsiz hale gelen her şeye yabancılaştırmıştır. Bilinçli, düşünceli ve yaratıcı bireyin yokluğunda tarihteki değişim etmeninin de sonu gelmiştir. Gehlen tarih sonrasından istikrar ve düzenin son evresi olarak söz eder. Tarih-sonrası, Gehlen için kaçınılmaz bir süreçtir.⁵⁰

Gehlen'e göre tüm olanakların ve karşı olanakların birlikte geliştiği uygarlık durumunda tarihin kendi reddine götürdüğünü düşünür. İlerleme, sürekli dış görünüşte daha fazla ilerleme sağlama eylemine indirgendiğinden beri, nihai hedefinden ve temel idealinden uzaklaşmıştır. İlerlemenin sekülerleşmesi ilerleme fikrinin kendisinin kaybedilmesine neden olmuştur. Metafizik de tükenmesiyle tarihin sonu gelmiştir. Gehlen tarihin sonu ile bütün bir tarihin ya da her tarihin bittiğini değil, Aydınlanma'nın hâkim modeli olan tarihin sonunun geldiğini belirtir. Gehlen'e göre yüksek kültürlerin uygarlaşmasının sonu gelmiştir. Artık öznel ve nesnel her şeyde derin bir belirsizliğin hüküm sürdüğü yeni bir tarihsel döneme geçilmiştir.

⁴⁸ Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 51.

⁴⁹ Gehlen, *Man in the Age of Technology*, 52.

⁵⁰ Ernest Breisach, *On the Future of History, The Post Modernist Challenge and its Aftermath* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 2003), 49.

Sonuç

Gehlen'in betimlediği kültürel krizin en önemli sonucu yaşanan bu değişimler içinde insanın eylemsizliğe sürüklenmesidir. Zamanla insan zihinsel ve ahlaki bir boşluk yaratan bu kültürel kodlanmaya uyum sağlamaya ve gerçeklikle ilişkisini kaybetmeye başlar. Arzulamadığı, pasif ve sessiz kaldığı halde hala tüketmeye devam eden insan sadece dünyaya yabancılaşmakla kalmaz, aynı zamanda hayal ürünü bir dünyada yaşama kabiliyetini de giderek arttırır. Eğer birey kendini büyük bir makinedeki yeri değiştirilebilir olan yıpranmış bir dişli gibi hissediyor ve makinenin onsuz da çalışabileceğini biliyorsa, eyleminin sonuçlarıyla ilişkisi bundan böyle artık ancak istatistiksel ve grafiksel bir biçimde ve maaş çizelgesi aracılığıyla gerçekleşir. İnsanın acizliği arttıkça sorumluluk duygusu da azalır. Geçmişiyle bağı kesilen insanın gelecekle olan ilişkisi de kopar, böylece ahlaki alanda ciddi bir yozlaşma yaşanmaya başlanır.

Hazır yiyecekler ev yemeklerinin, hazır giyecekler geleneksel ev hanımlarının dikiş emeğinin, radyo ve plaklar evde müzik yapmanın, bilgisayarda maç oyunları oynamak kişisel spor pratiklerinin yerine geçer. En nihayetinde bu genellenir ve insanlar her şeyi hazır almaya alıştıkları için adeta düşünce makinelerinden hazır düşünceler ve görüşler de alırlar. Gehlen'in de belirttiği gibi evlat edinme sayısında bir artışın başlaması insanların artık kendi çocuklarını yapmak yerine hazır yapılmış çocuklar almayı tercih eder hale geldiklerini göstermektedir. İnsanlar özel günlerde en yakınlarına aldıkları hediyelere dahi hazır cümlelerden oluşan notlar eklerler. Bu durumda ne günün ne de kişinin bir özelliği kalır. Eğer sosyal medya üzerinden kişi kendisine alınan hediyeleri ve sözde özel olan bu notları paylaşmazsa, kendisini bunu yapan başka kişiler karşısında değersiz hisseder. Çünkü artık kendi değerinin ve saygınlığının ölçütü kendisi olmaktan çıkmış ve aldığı beğeni sayısının matematiksel gücü haline gelmiştir. Bu sonuçlar sosyo-psikolojik açıdan önemlidir çünkü bu durum bireyi gerçekliğin boyutlarına ilişkin zihinsel ve duygusal kavrayışlarından uzak belli bazı fikirler ve duygular oluşturmaya zorlar. İnsanlar şu ya da bu belirli duyguyu ifade etmek zorunda kalırlar. Toplum eğer bireyden beklenen tepkiyi alamazsa, onu tıpkı Camus'nün *Yabancı*'sındaki annesinin ölümüne gerektiği kadar üzüntü gösteremeyen Meursault gibi ötekileştirir ve asimile etmeye çalışır.

Günümüzde cep telefonlarında her duygunun bir emojiyle ifade edilebilir hale geldiği ekran kültürüne bağlı olarak, daha birkaç yıl öncesine kadar bir dostla paylaşılan ya da kağıda dökülen bir duyguyu bugün aynı yoğunlukta yaşayamadığını hisseden herkes Gehlen'in ne kastettiğini anlayabilir. Yapay zeka sadece düşünce yetimize değil, duygulanma biçimlerimize de egemen olmaya başlamıştır. Üzüntünün karşılığı tek damla ağlayan emojidir, eğer daha da üzgünseniz çok ağlayan emoji yeterlidir, ekranın diğer ucundakinin empati kurulacak bir insan olduğunun hatırlanmasına gerek yoktur. Kendi duygularını bile doğrudan deneyimlemekten aciz olan günümüz insanı için başkasının duygularının bir anlam içermesini beklemek saçmadır. Yapılan bir espiriyi gerçekte hiç komik bulmazken, kahkahaya boğulan emojiyle karşılık vermekte bir çelişki de kalmamıştır. Duygularımız köreldikçe, etrafımızdaki olaylara karşı tepkisiz kalışımız normalleşir. Şiddet bile sıradanlaştığı için yanı başımızda katledilen bir insanı görmezden gelmekte şaşılacak bir şey yoktur. Eskiden dışsal olayların dilde anlatıldığını, kişiye ait içsel olayların ise dille değil, mimiklerle anlatıldığını belirten Gehlen, artık hem içsel hem de dışsal olaylara işaret eden yapay kelimeler yaratıldığını belirtir. İnsanlar böylece evrenselleşmektedir. Bu da iç ve dış arasındaki ayrımın gözden kaçırılmasına neden olmaktadır.

Gehlen insana eylemesi için verilen tüm kalıpların onu dünyadan uzaklaştırarak körleştirdiğini düşünmüştür. Çünkü böylece deneyimler insanın kendisine ait olmaktan çıkar ve ikinci elden malumatlar haline ge-

lir. Sosyal, ekonomik ve politik üst yapıların empoze ettiği yöntemler ikinci el deneyimi zorunlu kılmaktadır. Hangi bilginin kimi nasıl, ne derecede etkileyeceği önceden belirlenmiştir. Olguların akışı örgütler içinde olduğundan gidişatları da bellidir. Artık fikirler de böyle üretilmekte ve bir olayın anlamı, olayın kendisi tarafından belirlenmemektedir.

Günümüz teknolojisinin herkesi her an izlemeye el veren gücüyle birlikte içinde bulunulan pandemi döneminde gündeme gelen cilt altı gözetimi, başkalarının derimizin sıcaklığından hangi olaya ne tepki vereceğimizi bizden çok daha hızlı bir şekilde bilebilir hale gelmesini sağlayabilir. Bu gibi teknolojik gelişmelerin sadece dünya sağlığıyla ilgili değil, ekonomik, politik ve etik alanı da kapsayan olumlu veya olumsuz pek çok etkisi olacağı açıktır. Çağımızda devletleri gölgede bırakan şirketlerin Gehlen'in tabiriyle kültürel krize yol açan ikincil kurumlarla olan benzerliği ortadadır. Görülen odur ki Gehlen'in öngördüğü gibi iyi düzenlenmiş bir ideoloji, gerçekliğe hem düzen eksikliği hem de uyumsuzluk getirmektedir. Gehlen artık bilincimizi açık tutmaya çalışmadığımızdan şikâyetçidir. Her şey hızla değiştiği için pratik, teorik, etik ve varoluşsal bakış açıları artık karşılıklı anlaşma için temel sağlamamaktadır. Sürekli bize saldıran tüm yenilikler, gelenekten bir kopuşu beraberine getirir. Oysaki gelenekler Gehlen açısından, bireyin kendi özünün ve isteklerinin temelini oluşturmaktadırlar. Dünyayı değiştirerek insan, kendi tinsel kimliğini paramparça etmektedir. İnsanlığı geliştirme adı altından yapılan pek çok şey kavramların içini boşaltarak değerlerin politikleştirilmesine ve klişeleştirilmesine neden olur.

Gehlen modern dönemde değişen kültürle birlikte sadece bilincin içeriklerinin değil, fakat bilincin yapısının kendisinin de bozulduğunu ifade eder. Modern bilinç, içeriği olmayan duygu kabukları, boş formüller ve duygusal şemalarla iş görmektedir. Duygusalılık da ikinci el hale gelir çünkü duygulara neden olan şeyler bile bize seri üretim halinde sunulmaktadır. Bu duygular kolayca ifade edilebilirdir çünkü bilincin çok yüzeyinde bulunurlar, bu nedenle de modern reklam teknikleri ile de kolayca yayılırlar. Böylece aslında etik değerlerin de içine işlerler. Sosyal duygular, estetik, etik hatta dini duygular bile artık yapay ve uyuşmasal hale gelmiştir. Aşırı izlenim akışıyla yüklenmiş beyinlerimiz ve tüketilmiş duygusal araçlarımız ikinci el deneyim taktikleri ile desteklenmektedir. Örneğin; okuyucunun, dinleyicinin, izleyicinin dikkatini çekmek için haberler dramatik nokta atışları geliştirmek zorundadırlar. Haberler çekici, başlıklar kışkırtıcı, resimler sansasyonel olmalıdır, aksi takdirde aşırı uyarıcıların hissizliğinin üstesinden gelemezler. Duygular ve tutkular bir uyarıcıya doğal olarak verilen tepkiler olmaktan çıkıp, önceden belirlenen boş kabuklar haline gelmiştir; içerikleri yoktur ama yine de çarpıcıdırlar. Oysa türetimsel, genelleştirilmiş ve şematize edilmiş bu duygu durumlarına ve aynı şekilde biçimlendirilen görüşlere ilkel dönemlerde rastlamak mümkün değildir.

Doğal süreçler üzerinde kazanılan güç ne için kullanılmadığı sorusuna sorgusuz verilen yanıt, "yaşam standardını yükseltmek" için olmuştur. Doğayı geliştirmek için teknik doruk noktasına ulaşmış ve dünyevi güzellikleri arttırmaya yönelik bir esin kaynağı haline gelmiştir; böylece zenginlik artmış, çoğu insan daha az çalışarak daha zengin olmuştur. Ancak tüm bunlar daha büyük öneme sahip olan sosyo-psikolojik başka bir soruya işaret eder: Asketik yaşam artık bizim dönemimizde yoktur. Oysaki bu dünyanın mallarını bırakan birey her zaman etik bir zevk almıştır. Fakat böyle bir kişiye günümüzde akıl sağlığı bozuk gözüyle bakılır. Asketizm duygusal deneyimin içsel kapasitesini güçlendirir, kişiliği sağlamlaştırır, sosyal dürtüleri keskinleştirir ve tinsel farkındalığı artırır. Kişinin kendinin farkına varmasını sağlarken, başka insanların da varlığını fark etmesine yardımcı olur. Zira yaşam standartlarının yükselmesiyle birlikte asketizm yok olurken, kişinin

etik karakteri de giderek zayıflamaya başlamıştır. Bu bağlamda çağımızı en iyi betimleyen terim, gerçekten de Gehlen'in mecazi anlamda kullandığı gibi "oburluk"tur. Çağımızda oburluğu bırakıp kırsala yerleşmeyi, teknolojiyen el etek çekmeyi seçen insan sayısında ciddi bir artış olduğu halde bu insanların çoğununun bunu Sartreci anlamda bir kendini aldatma şeklinde gerçekleştirdikleri de görülmektedir. Heidegger'in de belirttiği gibi kalabalıktan kaçışımız bile herkes gibidir.⁵¹ Herkes-benliği içimize işlemiştir.

Şu anda savaşın mı, yoksa barışın mı olduğu, anavatana sahip olup olmadığımız, sosyalist mi, yoksa kapitalist bir çağda mı yaşadığımız gibi sorunların yanıtları keyfidir ama kişiye göre değiştiği için değil, her iki yanıt da doğru olduğu için. Modern rasyonalizasyon sadece içsel ve dışsal fenomenlerin aynı yere konmasına değil, fakat aynı zamanda eşit uzaklıkta kalmasına da neden olur, başka türlü ifade edilirse, her şeyin ve her olayın karşısında aynı davranış ve aynı tutum sergilenebilir hale gelmiştir. Gehlen, yapılması gereken şeyin, hangi alanın rasyonalize edilip edilemeyeceğini belirlemek olduğunu ifade eder. Ona göre insanlığın uzun vadede tek amacı bu olmalıdır. Aksi takdirde insan varlığı, insanlıktan çıkacaktır.

Kaynakça

- Berger, Peter L. "Foreword". In *Man in the Age of Technology*, by. Arnold Gehlen, trans. Patricia Lipscomb. New York: Columbia University Press, 1980.
- Breisach, Ernest. *On the Future of History, The Post Modernist Challenge and its Aftermath*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2003.
- Collier, Charles. "History, Culture, and Communication". *History and Theory* 20, 2 (1981): 150-167. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2504765>
- Dawson, Lorne L. *Cults in Context, Readings in the Study of New Religious Movements*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 2005.
- Gehlen, Arnold. *İnsan*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1954.
- Gehlen, Arnold. *Man in the Age of Technology*, trans. Patricia Lipscomb with a foreword by Peter L. Berger. New York: Columbia University Press, 1980.
- Gehlen, Arnold. *Man: His Nature and Place in the World*, trans. Clare McMillan&Karl Pillemer. New York: Columbia University Press, 1988.
- Heidegger, Martin. *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Kierkegaard, Soren. *Concluding Unscientific Postscript*, trans. Dawid F. Swenson, Completed. Walter Lowrie. Princeton: Princeton University Press, 1968.
- Muller, Jerry Z. *Conservatism: an Anthology of Social and Political Thought from David Hume to the Present*. New Jersey: Princeton University Press, 1997.
- Pappé, H. O. "Gehlen, Arnold". In *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, Vol. 3-4, 274-275. New York: Macmillan Publishing Co., Jnc & the Free Press, 1967.
- Scott, Tim. *Organization Philosophy Gehlen, Foucault, Deleuze*. London: Palgrave Macmillan, 2010.

⁵¹ Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), 134.